

СИНЕРГЕТИКА – АБО ЦІЛІСНА ОСВІТА

Слово “освіта” дуже добре розкриває внутрішній, глибинний зміст цього поняття: допомогти людині розкрити в собі, вивільнити через слово, вміння і почуття те внутрішнє світло, яке закладене Творцем у кожній людині.

“Світло заховане всередині вас”, – навчав Ісус Христос.

Особливо яскраве це світло навесні – у пору дитинства людини, коли її розум, почуття і свідомість є нероздільними, коли гармонійно і довірливо сприймають довколишній світ як єдине ціле.

Останнім часом педагогічна наука почала відходити від вузькоспрямованого визначення цілей освіти, які розвинулися в епоху технократизації, тяжіння до вузької спеціалізації, розчленованості єдиного Знання на певні складові.

І у світовій науковій педагогічній практиці все частіше з’являється термін “синергізм” – намагання досягти максимальної взаємодії усіх складових пізнавального процесу, формування у дитини цілісного знання про себе і природу як про єдине ціле.

У біологічній науці термін “синергізм” означає однорідне, злагоджене функціонування різних органів людського організму: чи ж не потребує цієї злагодженості у взаємодії різних пізнавальних компонентів наша свідомість?

Чи не зобов’язані ми дбати про те, аби з перших кроків навчання у школі дитина не просто навчалася читати, писати, здійснювати математичні дії, а всебічно розвивала свої здібності бачити, чути, аналізувати, створювати власні образи довкілля?

Сучасна наука поступово відходить від термінологічної прив’язаності у визначенні далекоглядних цілей освіти, тому що зорієнтованість на якийсь певний аспект чи певний результат у роботі з дітьми звужує бачення їхнього світу, обмежує усвідомлення власної відповідальності за втручання у його цілісність та гармонійність.

Тим паче, що світ динамічно змінюється, розширюються обрії пізнання його людиною, — а отже, повинні видозмінюватися і форми та методи педагогічної роботи з дітьми.

Ми маємо усвідомлювати, що сьогодні народжуються нові покоління найвищої за всю історію людства технократичної цивілізації, яка зорієнтована на глибокий індивідуалізм у пізнанні світу, на найсучасніші технології навчання.

Очевидно, що у всі часи найкращою є та педагогіка і та система навчання, яка дає найкращий результат.

Але як виміряти цей результат?

Адже він проявляється значно пізніше, — його проявлення розтягнуте на все свідоме життя людини і настільки багатопланове, що доводиться визнати: результат педагогіки є латентною (недоступною для вимірювання або оцінювання) величиною.

Найкращий вихід — використати ті перевірені часом принципи освіти і виховання, які сягають у глибоку традицію етнопедагогіки й об'єднують у собі все найкраще, що узагальнила сучасна світова педагогічна практика. Це будуть універсальні принципи, які забезпечують синергізм навчального процесу, спрямованість його на розвиток гармонійної, всебічно розвиненої творчої особистості.

Пам'ятаймо при цьому, що ми, педагоги і наставники, не несемо відповідальності за долю дитини: лише за власну чесність, послідовність і професійність у створенні належних умов для її розвитку, свободи самореалізації.

Основні принципи синергетичної освіти давно відомі, тому що вони випливають із самої природи людських взаємин. Їх часто афішують в освітній практиці, але вкрай рідко дотримуються їх, тому дозволю собі нагадати ці принципи не як сухі педагогічні гасла, а як непорушні закони співжиття і співпраці зі світом Дитини.

Системність навчання дитини

Це – основний принцип синергетичної освіти: ми повинні усвідомити, що людина пізнає світ не лише розумом, як раніше вважалося, а швидше так званою “з’єднувальною тканиною”, яка включає в себе взаємодію всіх складових “системи” – і тіла, і відчуттів, і емоцій, а також увесь комплекс генетичних, фізіологічних та психічних чинників, – не кажучи вже про соціум. Саме цим універсальним чинником впливу на людину того чи іншого слова, думки, враження пояснюється велика відмінність у сприйманні навчальної інформації кожним індивідумом.

Осягнути і повноцінно вникнути у таємниці життя людини допомагає їй ВОЛЯ, тому системність передбачає найперше пробудження і активацію волі дитини. Не пригнічення, як це найчастіше робить сучасна освітня система, аби зробити дітей зручними в роботі, а саме вивільнення творчих і вольових якостей дитини, – тільки це може допомогти “запустити” в дію “внутрішній двигун” життя.

Тому принцип системності, особливо на початковій стадії навчального процесу, можна охарактеризувати як буття в радості: це той могутній заповіт, який залишив людству Ісус Христос: “Живіте в радості!”

Українська звичаєва культура виховання дитини споконвіку використовувала цей принцип системності, вироблення в дитини здатності навчатись, наче не навчаючись, – не виділяючи цей цілісний процес як суто навчання із радісного буття в житті.

Бо найкращим учителем є саме життя, і добрий учень той, хто вміє бути уважним до всіх його миттєвостей.

А “підказкою” у мандрівці життя для дитини і для дорослої людини споконвіку служила її величність Казка.

І до неї ми звертатимемось дуже часто. Тому що казка є взірцем тієї системної форми навчання і розвитку дитини, яку успішно апробували наші предки упродовж тисячолітнього досвіду.

Казка тим вирізняється серед усіх інших жанрів мовлення, що вона виконує водночас дуже багато функцій, впливаючи на розвиток дитини, закладаючи у її свідомості далекосяжні “місточки” між підсвідомістю і свідомістю, між минулим і сучасним досвідом людства, яким на генетичному рівні володіє кожна людина.

Закодовуючи у чарівних горошинках, зернятках, яблучках уявлення про рух Всесвіту з великого в мале, з малого у велике, про основні закони розвитку життя на Землі, про взаємодію людини з усім довколишнім простором, казка подає ці глибоконаукові за своїм прагматичним змістом аксіоми у формі гри, фантастичного сюжету, зрозумілого дітям.

Ці речі справді необхідно закладати в мислену сферу дитини ще змалечку, бо сіють зерно навесні, а не восени, коли приходить час збирати врожай.

У дорослому віці людина повертається до казки дитинства уже як до філософської притчі, підсумовуючи свій власний досвід і співставляючи його із мудрістю людства, зі світоглядною глибиною своїх предків.

Тому казка повинна жити своїм життям у свідомості дитини так, як вона колись дуже давно зародилась.

І гра в казку обов’язково передбачає ГРУ! Навчання дітей повинно проводитись лише в ігровій формі! Дорослі наставники про це часто забувають, заглибившись у свою надто сковану, нудну і заформалізовану гру, що називається “система освіти”.

Комплексність навчальної діяльності

Цей принцип теж розуміють і використовують дуже по-різному, але в контексті синергетичної освіти він означає створення умов для всебічного сприйняття дитиною явищ довколишнього світу, не обмеження на якійсь вузько визначеній цілі уроку.

Найперше – навчіть дитину бачити: не просто дивитися, а саме бачити – кольори, відтінки, форми, рух і взаємодію.

Це не так просто: спершу треба навчитися робити це самому, і тоді ви відчуєте, яку велику радість принесе вам саме СПОГЛЯДАННЯ світу. **Дитину треба навчити слухати і вслухатися** – це дасть вам можливість хоч на мить створити простір для внутрішньої тиші, яка так необхідна кожній людині, особливо дітям. Дайте їм можливість не просто слухати, а вслухатися у голоси довкола, вміти їх вирізняти і розрізняти, імітувати, емоційно оцінювати.

Навчіть дитину відчувати рух, вловлювати ритми життя – нехай гра, спів, танець і декламація створять їй цілісну картину, цілісний образ того, що вона побачить і почує, відчує на дотик, осмислить розумом.

Дайте можливість дитині власними руками й уявою творити свій дивосвіт – адже вона народилася Творцем, і їй треба лише допомогти згадати все, на що вона здатна у цьому світі!

Спрямованість на самореалізацію

А без дотримання цього важливого принципу ви не зможете допомогти дітям розкрити свої творчі можливості.

Якщо дитина на уроці тільки пасивно засвоює чужі думки, чужі плани чи ідеї, вона поступово перестає активізувати свою увагу на тому, що не відповідає її власним інтересам.

Примусом чи почуттям обов'язку можна виховувати хіба що осла, – слушно зауважував Плутарх.

Необхідно виходити із розуміння того, що кожна людина народжується з певною долею, з певним набором задатків і талантів. А це означає, що в універсальному знанні кожна дитина буде виділяти для себе ті особливі акценти, які зацікавлять саме її в силу природних здібностей.

Одні діти захоплюються комп'ютерними іграми, інші віддають перевагу спорту, ще інших приваблюють заняття технічною творчістю, музикою чи літературою, – і неможливо привести інтереси всіх до спільного знаменника.

Тому увага дітей буде різномірною, і важливо в процесі навчання дати можливість кожній дитині визначити для себе ту “зернинку”, що зацікавила її найбільше.

Саме ця “зернинка” інтересу, особливо при роботі з казкою, дасть змогу уважному педагогу визначити індивідуальні цілі дитини, допомогти їй заглибитися в тему своїми власними зусиллями. Це передбачає, найперше, індивідуалізацію творчих завдань для дітей, заохочення їх за особливе бачення того чи іншого ракурсу теми.

Зрозуміло, що жодна педагогічна система не може сформувати у дитини відчуття мети життя. Але вона може і повинна допомогти дитині зосереджуватися на тому, що викликає у неї найбільшу цікавість і викристалізовує волю діяти, пізнавати, самостійно приймати рішення, гартувати свою терпеливість у досягненні успіху.

Пробудження внутрішньої сили

Воля дитини є рушієм її внутрішньої сили.

“Теоретичну основу” цієї непростої науки – виховання у дитини активності, здатності переборювати життєві труднощі – традиційно виконує казка. У початковому періоді освітньо-пізнавальної діяльності дитини саме казкові сюжети, в яких мишка увінчує своєю маленькою силою колективний успіх, повинні допомагати дитині реалізовувати свою внутрішню силу. Тут процес має бути не лише вербалізований, а й супроводжуватися фізичними ритмічними вправами, у яких дитина відчуває радість від своєї дії, “смак” перемоги над власною слабкістю чи лінощами, а також здійсненням практичних проєктів, що дають можливість учневі проявити свою терплячість, наполегливість і внутрішню силу.

Якщо фізичні вправи гартують витривалість тіла, то вербальні вправи – ритмічне повторення, виспівування, розширення і “звуження” тексту, читання в різних формах словогри – дають можливість глибше розуміти складнощі тексту, розширювати вербальний запас, усувають трудно-

щі у висловлюванні і побудові власної думки. Досвід живого спілкування, активність у висловлюванні своєї позиції, мотивування та осмислення своїх дій розширюють комунікативні можливості дитини, запобігають певним стресам у спілкуванні як з однокласниками, так і з педагогами, а головне – розкривають потенціал внутрішньої сили.

Адже саме комунікативність людини, вміння володіти своїм основним інструментом творення – словом, робить дитину в перспективі повноцінною особистістю.

Духовна практика людини починається в дуже ранньому віці, коли дитина віддається своїй уяві, фантазії, переносить в реальне буття картини свого перебування в уявному світі, у світі образів, кольорів і звуків, що насичують її життя повноцінним звучанням. На жаль, зусилля педагогів і батьків часто спрямовані на нівелювання цього способу самопізнання: адже витворюючи в уяві прекрасні образи, дитина глибше пізнає своє внутрішнє “я”, повнозвучніше сприймає реалії зовнішнього світу. Для дитини до семи років світ не поділяється так різко на реальне і казкове, як у дорослих людей.

Не варто завчасу позбавляти дитину дитинства, прагматизуючи її мислення, вводячи у суто логічні, розумові межі пізнання.

Духовна практика дитини проявляється в її умінні керувати своєю увагою та уявою, спрямовувати її в певне русло, розвивати свою фантазію і переводити у творчий процес.

“Не силою, а звичаєм”

Так звучить основний принцип виховання в народній педагогіці: принцип ненасильності, що водночас переходить у принцип сімейності виховання.

Звісна річ, не в кожній сім’ї панує атмосфера ненасильності, але ми ж виходимо зі здорового розуміння сім’ї як найбільш радісного середовища для розвитку дитини.

Якщо у навчальному процесі задіяні системність його форм, вольова і творча активність дитини, якщо створено

атмосферу радості — то залишається для досягнення результату не сковувати вроджену активність дитини, її природою заданий пошук, а опиратися на них як на фундамент усього педагогічного процесу.

Тільки та думка, та ідея, яка приходить у твою голову без жодних зусиль, сприймається відразу — без особливих доказів, переконуваль. Адже людська свідомість, як свідчать найновіші дослідження в галузі психології людини, — це своєрідна система “дзеркал”: ми віддзеркалюємо свій внутрішній світ назовні думками, словами, почуттями, вчинками і бачимо його “відображення” в очах, словах, почуттях і діях людей, тварин, рослин — всього, що оточує нас.

Якщо це усвідомити і взяти до уваги у виховному процесі, то варто лише розвинути в дитини уважність, спостережливість, уміння аналізувати, розмірковувати — і вона сама легко знаходитиме шляхи і засоби саморозвитку, самовиховання і самовдосконалення.

Завдання педагога у цьому пошуку — не нав’язувати примусом, а делікатно йти поруч, бути не ментором, наставником, а мудрим порадиником дітей, терпляче пояснюючи їм те, на що вони самі хочуть знайти відповідь. Тільки таким чином, — шляхом дружньої і довірливої взаємодії педагога і дитини — можна досягти далекоюсяжного і довготривалого результату.

Звичаєва культура не лише українців, а й усіх давніх культурних народів свідчить про те, що основою стимулювання, мотиваційної активності дитини була, є і буде сім’я. Навіть перебуваючи в дитячому садочку, у школі, дитина не втрачає внутрішнього зв’язку з домом, рідними, де вона почуває себе комфортно і затишно.

Бо дім — це дуже глибоке й інтимне поняття для кожного створіння: воно єдине у всесвіті для кожної людини, воно — точка опори у плеканні життєвої сили.

Тому весь навчальний процес має базуватися на внутрішньому емоційному зв’язку дитини зі своїм домом, із сім’єю.

І змістове наповнення текстів, з якими працюватиме дитина, має нести в собі оте родинне тепло, зрозумілу і близьку дитині семантику.

Принцип сімейності в освітній практиці передбачає забезпечення розвитку дитини як істоти соціальної. Народна звичаєва культура мудро поєднує всі компоненти виховання: плекання внутрішньої волі та сили, “вписування” цієї сили дитини в надсистему, якою є сім’я, рід, родина, народ, людство.

“Ми — однієї крові...”

Із принципу сімейності органічно випливає принцип рівноправності усіх людей і створінь. І саме цей принцип найповніше розкривається в народних казках, де індивідуальне гармонійно збалансоване із загальним, де сила героя проявляється не у фізичному вимірі, а в здатності вчасно прийти на допомогу, захистити слабшого, умінні порозумітися з усіма створіннями і знайти серед них побратимів.

Цей принцип рівноправності повинен дотримуватися педагогами у роботі з дітьми, коли рівень адаптації в матеріалі різко коливається: одні діти активніше засвоюють певну тему, іншим потрібно більше часу для розуміння чи вироблення навиків.

Не можна забувати, що результат повинен бути далекосяжним і довготривалим, тому найперші показники успішності методів навчання — вольова активність дитини, глибина її проникнення в тему, творчий потенціал, її емоційний та фізичний стан і ще багато різних чинників.

Сучасна освітня система, як правило, зорієнтована на виділення лідера, так званих “обдарованих дітей”.

Постулат “обдаровані діти” має вживатися лише в контексті всіх дітей, бо така природа дитинства, така природа кожної людини: кожен із нас має свою визначену долю і своє обдарування у цьому житті.

ЗМІСТ

Синергетика – або цілісна освіта	3
Слово, що було споконвіку	14
Добуквариний період	22
Пальчикові ігри	31
Робота з Букварем (перші уроки)	37
Казки добукварного періоду	44
Золоте яечко	45
“Колобок” і “Ріпка”	49
Ріпка	51
Чарівна рукавичка	52
Івасик-Телесик	54
Яйце-райце	57
Букварний період	60
Візуалізація образу звуку. Голосні звуки	70
Приголосні звуки. Букви і склади	72
Мовні ігри	105
Читаємо і творимо (післябукварний період)	109
Кольорова абетка	116
Що заважає дитині успішно вчитися	123
Чого ми навчилися	131